

za vedno izgubilo ljudi, ki so omogočili začetek njegove modernizacije«. V tem se skriva tudi veliko odgovorov na nikoli odgovorjeno vprašanje – kaj bi bilo s Prekmurjem, če Judje med holokavstom ne bi bili uničeni.

Navzven morda preveč drobno knjižico, ki pa je v resnici vsebinsko zaokrožila ravno to, kar je treba najosnovnejšega vedeti o tem temnem poglavju slovenske zgodovine, Oto Luthar zaključuje z imenitnim kratkim poglavjem z naslovom Namesto epiloga. V njem se dotakne tudi zdajšnjega odnosa Slovencev in slovenske države do ohranjanja zgodovinskega spomina na prekmurske in druge slovenske Jude. Kritično izpostavlja časopisne članke in zapise, ki tematizirajo judovsko preteklost, pospremljeno s trditvami, da »holokavsta ni bilo«, da so »Judje najbolj izkoriščevalski narod, ki hoče imeti vse ostale za hlapce«, da Nemci niso »napadli Židov«, temveč »židi« Nemce, in delovanje direktorja enega od zdajšnjih zavodov, ki se ukvarja s holokavstom in antisemitizmom (mišljena je Sinagoga Maribor), razumejo kot »gonjenje holokavsta do onemoglosti«. Luthar vnovič izpostavi še znani slovenski antisemitizem »brez Judov« in poudari, da je posledica tovrstnega odnosa tudi nadvse »skromna spominska pokrajina«. Poleg judovskega pokopališča v Dolgi vasi, lendavske sinagoge, ostankov pokopališča v Murski Soboti, na katerega spominja borna peščica nagrobnikov..., na usodo prekmurskih in štajerskih Judov spominjajo samo *Tlakovci spomina* v Mariboru in spomenik pred murskosoboško železniško postajo. Prebivalci Murske Sobote ga poznajo pod dvoumnim imenom *Pozabljeni kovček...*

Knjigo zaokroža dodatek v obliki kratkega leksikona antisemitizma, nacizma in holokavsta. Objavljenih je tudi nekaj izbranih fotografij Erike Fürst, Marka Zaplatila in Julijane Zrim, dodana je bogata bibliografija. Oblikovala jo je Tanja Rodež, natisnila pa tiskarna Collegium Graphicum. Publikacija je nastala v okviru projekta »Neglected Holocaust: Remembering the Deportation of the Jews in Slovenia«, ki ga je omogočilo financiranje Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research in Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo, šolstvo in šport RS.

Marjan Toš

KAKO JE BITI JUD V MARIBORU IN V LENDAVI
Projekt o dunajski judovski identiteti skozi objektiv Petra Rigauda na dokumentarni razstavi v mariborski Sinagogi (24. 1.–26. 2. 2013) in v domu kulture Lendava (1. 3.–31. 3. 2013)

Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor je v sodelovanju z avstrijskim Kulturnim forumom iz Ljubljane pripravil zanimivo razstavo s pomenljivim naslovom *Biti Jud*. Gre za široko zastavljen projekt o dunajski judovski identiteti iz zornega kota znanega fotografa **Petra Rigauda**. Avtorsko zasnovana razstava poskuša odgovoriti na vprašanja: Kdo je Jud? Kako se utemeljuje individualna judovska identiteta? Kdo se je že vselej

počutil kot Jud? Kdo je svoje judovstvo odkril kasneje in kako? Prav ta vprašanja so tudi vodilo avtorja razstave, ki je ustvaril niz portretov dunajskih Judov in Judinj, ki se sprašujejo o svoji judovski identiteti.

Stališča portretirancev poleg portretov podajajo tudi kratke samoizpovedi in tako nudijo širok spekter družbenih, verskih in nazornih vidikov identitete skozi vse generacije. Vsakega portretiranca so prosili, da imenuje koga drugega, ki je bil potem portretiran, in da svojo odločitev utemelji. Nastali so opisi Judov o drugih Judih in Judov o samih sebi – v obliki fotografij in z izbranimi besedami. »V jidišu obstaja rek: »Teško je biti Jud« in se izgovarja z nasmeškom. Z nasmeškom, ker ne obstaja nič lažjega: si in ostaneš Jud, ne glede na to, kar za to ali

proti temu storiš – če svoje judovstvo kažeš navzven, če iz tega narediš poklic ali če ga pred seboj in pred drugimi zatajiš. V nekem drugem smislu pa je dejansko nadvse težko biti Jud in to je razlog za melanholijo nasmeška, ki spremlja navedeni rek«, je v katalogu razstave zapisal eden od portretirancev **Villem Fluser**.

In kaj naj bi za Jude pomenila »judovska identiteta«? Razstava ponuja več odgovorov. Za ilustracijo omenimo le dva. V prvem **Lea Niyazov** poudarja, da pomeni »judovska identiteta oporo, vero, varnost, družino in da ve, od kod prihaja in kam spada. V moji družini vsakodnevno prakticiramo judovsko vero in tradicijo. Judovska identiteta je zame in za mojo družino (otroke, vnuke) nadvse pomemben del našega življenja. Zelo sem vesela, da mi je

Pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi je eden najvažnejših ostankov judovske dediščine na Slovenskem (foto: M. Toš)

uspelo judovsko kulturo prenesti na svoje otroke in vnuke. In da ti to tudi živijo.« Ali pa razmišljanje **Dwore Stein**, ki je med drugim poudarila, »/.../ da po mojem mnenju judovska identiteta nima nobene zveze z vero, a vsekakor z zgodovino in izvorom. Biti Judinja zato zame tudi pomeni, da sem pozorna in se pravočasno uprem. Poleg judovske identitete so mi zelo pomembne vse druge moje identitete, kot so biti ženska, sindikalistka, Evropejka ...«

Razstava je bila v mariborski Sinagogi na ogled do konca februarja, nato pa so jo preselili še v Lendavo, kjer je bila ves mesec marec na ogled v predverju tamkajšnjega doma kulture. Razstava je nastala v produkciji Judovskega muzeja z Dunaja, njena kustosinja pa je **Gabriele Kohlbauer-Fritz**. Koncept je zasnoval avtor fotografij Peter Rigaud sam, vsebinsko postavitev in zamisel pa sta izvedla **Danielle Spera** in **Peter Menasse**. Za postavitev v mariborski Sinagogi v okviru projekta Šoa – *Spominjajmo se 2012/2013* sta poskrbeli **Marjetka Bedrač** in **Maja Seršen**, spremljevalno zloženko v slovenskem in angleškem jeziku pa je lično oblikovala **Anja Premk**.

V okviru tradicionalno dobrega sodelovanja med Centrom judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor in Zavoda za kulturo in promocijo iz Lendave, ki upravlja s tamkajšnjo sinagogo, je bila razstava adaptirana za predverje doma kulture v Lendavi. Na otvoritvi je bilo izpostavljeno več

odprtih vprašanj in dilem o judovski identiteti, in sicer v kontekstu skoraj pozabljene judovske preteklosti tega nekoč tako multikulturnega mesta na geografskem prepihu. Poudarjeno je bilo, da kljub pozabi mesto ne pozablja na judovsko identiteto, ki ga še vedno spremlja in na svojevrsten način tudi bogati. K temu veliko pripomore skrb za hranjeno judovsko dediščino, ki je najbolj prepoznavna po ohranjeni sinagogi iz druge polovice 19. stoletja in po judovskem pokopališču v Dolgi vasi. V lendavski sinagogi so preuredili stalno postavitev o zgodovini in holokavstu dolnjelendavskih Židov od naseditve do leta 1945, ki bi lahko predstavljala zametek bodočega vse-slovenskega muzeja holokavsta. Na otvoritvi so povedali, da občina Lendava to pobudo mariborskega Centra judovske kulturne dediščine podpira. Prav tako naj bi mesto Lendava že v kratkem dobilo Židovsko ulico, s čimer bi bila judovska identiteta še bolj prisotna v javnem spominu mlajših generacij. Občinski svet v Lendavi je sklep o poimenovanju ene od novih ulic v mestu z imenom Židovska ulica že sprejel. Otvoritev razstave je bila tako neke vrste aktualna delavnica o judovskih identitetah v Prekmurju nasploh in tudi lep čas po otvoritvi so se udeleženci otvoritve zadržali v pomenku z nekaterimi strokovnjaki, ki se v Sloveniji ukvarjajo z judovstvom, judovsko zgodovino in kulturo.

Marjan Toš